

mestall

any XXIII
núm. 49
juny 2021

mestall: 1. mescla de diferents espècies de cereals; 2. conjunt homogeni de coses diverses

Butlletí de l'Associació d'Història Rural

CRIDA PER AL MESTALL NÚMERO 50

Ara fa dos anys, la primavera de 2019, l'Associació d'Història Rural va celebrar el seu vintè aniversari. L'exposició que recollia les diferents activitats de l'Associació ja deixava entendre que seguirien altres celebracions. El Consell de Redacció del *Mestall* volem celebrar, el desembre d'aquest any, el mig centenar d'exemplars del butlletí. Per això fem una crida des d'aquí als nostres lectors per tal de recollir iniciatives i col·laboracions per al proper número.

El número que teniu a les mans, el número 49, pot servir d'inspiració. El soci Salvador Vega firma un nou article sobre l'impacte d'una epidèmia històrica. D'aquesta manera, dona continuïtat i engruixeix el dossier que vam iniciar ara fa un any, en ple confinament, moguts per la voluntat de dialogar amb el present. Ben segur que aquesta temàtica continuarà, en els propers números, tot donant cabuda a noves col·laboracions, que

sempre seran benvingudes. Amb aquest dossier vam encetar una línia de diàleg amb el present que volem eixamplar a altres tipus de temàtiques. La col·laboració de Gabriel Jover d'aquest número n'és una mostra; voldríem que tingués continuïtat en els propers. Per últim, a més de les col·laboracions habituals (com la David Moré, que ens fa viatjar per les salines històriques), en aquest número comptem amb la col·laboració del director del Museu del Suro de Palafrugell; aquesta enforteix les relacions de l'Associació amb el territori i constitueix també una crida a futures col·laboracions amb museus i arxius.

Com sempre, podeu enviar les propostes a: mestall@hotmail.com

Consell de Redacció del Mestall ■

Fotografia: l'Associació

SUMARI

Portada

Crida per al Mestall número 50

Dossier

Apunts d'uns anys de contagi. Verges i la Tallada, 1589-1592

Actualitat

Per un món rural sustentable: aproximació històrica a la proposta d'una renda bàsica universal

Patrimoni

Exposició: «Sentir la sureda» de Michele Curel, al Museu del Suro

Entorn de la sal. Un viatge de l'Escala a Cardona i, d'aquí, a les salines d'Añana (Àlaba)

Llibres

Marisa Roig, *El curs del Fluvià en el tram baix, segles XVI-XX*.

De Sant Pere Pescador a Empúries

Agenda

■ dossier: epidèmies històriques

Apunts d'uns anys de contagi. Verges i la Tallada, 1589-1592

Quan aquestes línies surtin a la llum, la situació de pandèmia provocada pel virus SARS-CoV2 haurà entrat en fase de regressió. En qüestió de menys d'un any s'han desenvolupat diverses vacunes que s'estan administrant massivament a la població mundial. Un fet sense precedents en la història de la humanitat. En el núm. 47 del *Mestall*, la professora Rosa Congost remarcava, en la introducció al dossier sobre epidèmies històriques: «que necessari i que viu, però que complex, es fa el diàleg entre el present i el passat quan un llegeix i reflexiona sobre epidèmies històriques en temps pandèmics!». Recollint aquesta idea, proposem, doncs, un breu recorregut per uns episodis de contagi que es van viure en una època i en un lloc en que ningú sabia ni podia imaginar-se què és un virus o una vacuna, una mascareta o una UCI. Com s'ho feien, doncs? Com es vivia una crisi de mortalitat a la ruralia empordanesa de finals del segle XVI? La documentació ens n'ofereix algunes pistes.

El llibre d'òbits núm. 2 de la parròquia de Sant Julià i Santa Basilissa de Verges (consultable a l'Arxiu Diocesà de Girona, o bé en línia a <https://www.familysearch.org>) conté els registres de les defuncions que es van produir a Verges i a la Tallada entre els anys 1582 i 1622. Fet el recompte fins l'any 1600, excloent-ne els anys 1582, 1585 i 1586 —perquè els registres són incomplets o il·legibles—, obtenim la Taula 1.

Taula 1. Defuncions a Verges i la Tallada, per mesos (1583-1600). Font ADG: Verges, O2

any	G	F	M	A	Mg	J	Jl	Ag	S	O	N	D	+
1583	2	8	5	5	9	2	0	0	3	0	3	1	38
1584	3	0	0	2	4	2	0	1	3	1	2	0	18
1587	2	2	0	2	2	3	4	0	2	2	2	2	23
1588	1	0	1	0	3	1	0	2	2	4	3	1	18
1589	6	5	5	0	1	1	3	11	26	7	9	5	79
1590	4	0	3	0	0	3	0	6	7	7	6	0	36
1591	5	3	0	2	7	1	3	10	7	10	17	11	76
1592	13	7	4	6	16	20	5	0	4	4	0	0	79
1593	1	3	1	0	1	0	3	5	3	2	1	3	23
1594	2	3	1	3	1	7	0	0	2	1	0	0	20
1595	0	0	5	4	1	1	0	0	0	5	5	2	23
1596	0	0	0	4	2	0	3	0	8	4	7	3	31
1597	1	0	4	1	0	2	4	4	7	4	6	6	39
1598	4	8	5	5	2	2	8	2	3	4	5	1	49
1599	3	1	7	4	2	3	3	2	1	1	1	2	30
1600	3	1	3	1	2	1	0	0	1	2	1	3	18

Tot i tenint presents les mancances inherents a la font, que òbviament no tenia originalment una finalitat estadística, i salvant errades en el recompte, *grosso modo* podem distingir clarament uns anys de mortalitat «normal», i tres anys amb valors molt més elevats. Aquests són els que ens interessa observar amb més detall: 1588, 1591 i 1592. Veurem que responen a realitats diferents. Si de cas, una dada demogràfica prèvia: segons el fogatge de 1553, la Tallada tenia 41 focs laics i 5 capellans; i Verges 79 focs laics, 8 capellans i un militar.

De les 37 defuncions que comptem als mesos d'agost i setembre de 1589, només 9 corresponen a persones adultes. La resta són infants (albats). Estaríem parlant, per tant, d'algun tipus d'afecció que actuà en ple estiu i de forma molt ràpida i fulminant, amb especial virulència sobre el sector més jove de la població. Quina fos l'etiologia específica d'aquestes morts és una qüestió sobre la qual la font documental no ens n'ofereix cap pista.

Fixem-nos ara en el cas dels anys 1591 i 1592. Havien passat dos anys des de la mortaldat infantil que acabem de ressenyar. A partir d'agost de 1591 es registra un altre fort increment de mortalitat i, novament, la pitjor part se l'emporten els infants. De les 27 defuncions que consten entre agost i octubre de 1591, només 6 corresponen a adults. Diríem que es reproduïx una situació igual o molt semblant a la de 1589, però en aques-

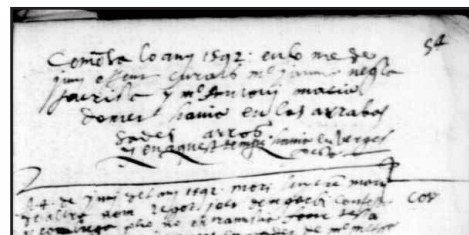
ta ocasió sí que disposem d'un fil que ens condueix a les possibles raons de tot plegat. El sagristà Jaume Negre anotà: «Comença lo juny del any 1591, en lo qual havia en las Sauledas ditas 'Novalias', arròs». És evident que el capellà tenia una clara consciència de la relació directa entre les mortaldats estivals i el conreu de l'arròs (focus de malària, sabem avui). El següent any, 1592, mossèn Negre anotà, també a l'inici dels registres de defuncions del mes de juny, que aleshores hi «havia en las Arrabassades arròs», i posteriorment amplià la nota afegint-hi «y en aquest temps havia en Verges pesta». I encara, el 1593, escriurà que hi «havia arròs a las Serras».

Però aquell any 1591 no va ser només any de malària. El 16 de novembre va morir sobtadament una filla d'Hipòlit Palau, l'hostaler de Verges. El 3 de desembre també va morir «molt sobtat» un fill del notari Joan Metge, i també un nadó fill de l'hostaler. Tot plegat no tindria gaire res d'extraordinari si no fos perquè l'endemà, 4 de desembre, morí també «madó Palaua», la muller de l'hostaler, que, segons indica el registre, era partera (acabem de veure morir la criatura), però «parilava no morís de pesta, per quant de aquí collegiren que era mal contagiós. Era lo dia de santa Bàrbara. Fonc soterrada sens missa y baxa hora ja per pahor no enpostermàs la vila (...) No rebé ninguns sacraments perquè no·y foren a temps». Passats un parell de dies d'aquest enterrament fet a hores intempestives per tal d'evitar contagis, morí un altre fill dels hostalers que «havia per nom Steva, morí ab bony [al ventra] y parilava no fos de pesta». Aquell mateix dia hi havia un enterrament a la Tallada, però «los capellans de Verges no·y pogueren vanir per quant se guardaven de pesta, perquè deian ne havia en Verges». L'endemà, dia 7 de desembre, morí «en cassa de Hipòlit Palau, hostaler, haont comensà lo mal contagiós, Joan Oliva, molt sobtat. Soterraren-lo en la cassa per quant no·l volgeren ni gosaren pendrer ni tocar per paor del mal». Vet aquí una clara expressió de pànic: algunes víctimes ni tan sols descansarien en camp sagrat, eren enterrades al mateix lloc on morien. El dia 8 morí en Barrera sabater, «també parilosament, tenia bony», però fou sepultat al cementiri. Que hi havia por (una por que potser avui sabem entendre millor), ho veiem també quan, per exemple, el 14 de desembre va ser enterrat el diaca Jaume Prats, però els «capellans de fora no·y gossaren entrar. Morí no de mal contagiós, sinó de velessa». El dramatisme de la situació es percep clarament en casos com el d'aquell nadó que morí el darrer dia de 1591 al mas Vinyes. Aquella criatu-

ra «era de una dona dita Galserana, que purgava alí ab los altres enfermerats. No fou batejada [la criatura, s'entén] en la isglésia» sinó que la batejà la llevadora en el mateix moment de néixer. En tot cas, esgarrifa pensar en quines condicions podien viure aquells malalts que «purgaven» al mas Vinyes, un mas que, val a dir-ho, pertany al terme de la Tallada, però és gairebé equidistant del nucli de la Tallada i del de Verges. Quanta gent hi va anar a raure? Se'ls forçava a anar-hi? Tenien cap possibilitat de sobreviure? No ho sabem.

Cap a finals de gener de l'any 1592 semblaria que les coses havien canviat positivament, com ho indica el fet que a l'enterrament d'una distingida senyora hi van assistir, a més dels capellans de Verges, els de Canet, Bellcaire, la Tallada i Maranyà. Ara sí que gosaven entrar-hi.

Després d'uns mesos d'aparent «normalitat», cap a mitjan maig es comencen a produir novament algunes morts sobtades. El 4 de juny «morí de alguns bonys» un mosso d'en Mercader solador. El dia 8 es produïren quatre defuncions i el sagristà anotà en una d'elles: «tem-se que tots estos no sien mors de pesta». La segona meitat del mes es multipliquen les defuncions per pesta. Els registres són ben explícits: el dia 21 de juny «morí en Verges un mosso qui manava lo molí arrosser d'en Arimbau. (...) Se tamia no morís de pesta. Fonc soterrat de nits». El 24 «morí en una barraca al clos d'en Puig madó Giberta, muler del sènyer Gibert, pastor. Fonc soterrada alí matex al camp». I l'endemà morí en Pere Puig «a unes barraches havian fetes a las Motes de Munt per quant eran encontrats, y axí en lo loc matex fonc soterrat». La seva muller, Àngela, seguí el mateix destí un dia després. Casos similars omplen dramàticament els registres. L'esquema és sempre el mateix: els malats són instal·lats en unes barraques als afores del poble, a les Motes d'Amunt, cap a la bora del Ter doncs, i allà els abarracats agonitzaran fins a la mort i seran sepultats sense gaire miraments. Abans, però, alguns hauran dictat testament en poder del sagristà mossèn Jaume Negre, que en diverses ocasions no s'oblida de fer constar les diverses deixes que els difunts feien a l'Església en remei de la seva ànima. Per cert, mossèn Negre, que va tractar de molt a la vora amb els malalts, no va sucumbir a la infecció i va viure fins l'any 1597. Qui sap si tenia algun recurs per evitar el contagi, o potser disposava d'un sistema immunitari privilegiat? Que va ser un personatge rellevant i que va

Anotació al llibre d'òbits 1582-1522 de la parròquia de Verges. (imatge: Family Search).

Comensa lo any 1592, en lo mes de juny, essent curats mossèn Jaume Negra, sacristà, y mossèn Antoni Macià, domer. Havia en las Arrabassades arròs. Y en aquest temps havia en Verges pesta.

■ dossier: epidèmies històriques

saber prosperar queda clar fins i tot al registre de la seva defunció, on llegim: «Als 13 de octubre 1597 morí en Verges lo Venerable mossèn Jaume Negra, natural de la Tallada, sacristà de la yglesia de Verges. Confessà, combregà y extremauntia. Fonc soterrat en lo sementiri de la Tallada. Feu testament en poder de mossèn Honorat Duran, notari de Verges. Fa a mirar perquè convé per a la yglesia de Verges y de la Tallada. Lo testament és dos o tres dies antes que morís [nota al marge precisa que 'lo testament és a 6 octubre']. La una casa era la que fa volta en lo portal del molí, la qual havia comprada d'en Bordila tres o 4 anys havie, poc més o manco». I aquí potser convé puntualitzar que aquesta casa d'en Bordila era un important mas que ja documentem en temps medievals i que encara avui és un dels casals més imponents de Verges, que en el seu moment va ser la casa pairal dels Albert (la nissaga de Víctor Català) i que es pot identificar fàcilment per l'estelada que hi oneja d'uns anys ençà.

Tornant on érem, val a dir que crida molt l'atenció el notable descens de registres d'òbits durant la segona meitat de 1592, circumstància que es podria deure, si no a un descens efectiu de les defuncions, a una eventual negligència o descurança en la confecció dels registres. En tot cas, no hi ha dubte que els anys 1591 i 1592 foren nefastos per als habitants de

Verges i la Tallada. Generalment s'ha donat per fet que la causa principal d'aquelles mortaldats va ser la malària, conseqüència directa del conreu d'arròs, com proclamava aquell cartell que es podia llegir a la notaria de Verges, segons el qual l'«any mil sinch-cents noranta-dos se feu arròs a les Sauleadas, moriren-s·i cent persones». A la llum dels registres que hem comentat, les referències als bonys no deixen lloc a gaire dubtes, potser podríem introduir-hi un matís: que estariem parlant, doncs, d'un període (agost de 1591-juny 1592) durant el qual possiblement es van concatenar o potser fins i tot encavalcar dues epidèmies diferents, malària i pesta? Com és ben sabut, la cosa no es va acabar aquí. Durant els segles XVII i XVIII els estralls causats per les epidèmies encara serien recurrents. Aleshores, com avui, no era fàcil destriar els aspectes mèdics, de l'interès social; l'atenció als malalts i necessitats, dels interessos econòmics i mundans; els fets objectius, de les lectures interessades; i aleshores, com avui, no devia faltar qui, cercant una explicació, invocava la ira divina o la conspiració internacional. I ja que som a Verges, no podem deixar de pensar que no deu ser ben bé per atzar que encara avui la dalla recorri els carrers amb aquella tètrica i inapel·lable divisa: *nemini parco*.

Salvador Vega i Ferrer ■

■ actualitat

Per un món rural sustentable: aproximació històrica a la proposta d'una renda bàsica universal

Durant aquest primer quart del segle XXI estem assistint a una successió de crisis financeres, un increment de la desigualtat econòmica a escala planetària i una profunda crisi ambiental, climàtica i energètica alhora, que amenacen la civilització tal com l'hem coneguda fins avui. Els canvis tecnològics i els processos de liberalització dels mercats posen en solfa el món del treball i el pacte social en la distribució de rendes posterior a la Segona Guerra Mundial. I, el «capital fòssil» desfermat amb la I Revolució Industrial, és responsable, d'una banda, d'un canvi climàtic

sense precedents (causat per l'activitat humana, d'aquí el nom d'antropocè)¹ i, de l'altra, l'esgotament de les reserves energètiques (carbó, petroli, gas) condueix la humanitat a una crisi energètica de dimensions desconegudes.² Per fer front a aquests desafiaments socials, econòmics i ambientals, un ampli ventall de moviments i científics socials reclamen la instauració d'una renda bàsica universal (RBU). És a dir, un ingrés mínim per a tota la ciutadania, amb caràcter incondicional, que permeti transitar aquestes profundes transformacions sense deixar ningú fora

d'una xarxa de protecció social i econòmica. La discussió sobre la naturalesa i viabilitat d'aquesta renda té un llarg recorregut, amb arguments a favor i en contra.³

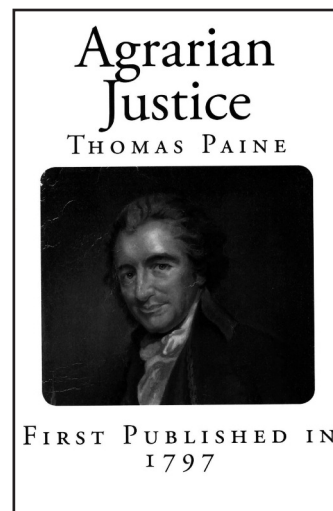
En el món rural la crisi té uns trets propis dins la dimensió socioecològica global. La Revolució Verda (el paquet tecnològic industrial aplicat a l'agricultura: fertilitzants químics, plaguicides, pesticides, etc.) va provocar un desacoblament entre les activitats agrícoles, ramaderes i forestals que està en l'origen de molts dels problemes del sistema agroindustrial global actual: despoblament rural (*La España vacía*), pèrdua de biodiversitat, contaminació dels aqüífers, caiguda de les rendes agràries, disfuncions dels règims alimentaris, etc.⁴ Tots aquests conflictes estan interrelacionats i exigeixen respostes de caràcter global. La profunditat i complexitat de la transició d'aquests sectors cap a un món agroalimentari més sustentable i saludable ha generat també un debat sobre la necessitat d'una renda bàsica universal adreçada al món rural.⁵ Les implicacions d'aquesta proposta no són menors i han estat incorporades a la discussió de la nova PAC.⁶ La discussió sobre una RBU rural també ha emergit en els mitjans de comunicació en els darrers anys, com un dels possibles instruments per transitar aquest canvi global. El 21 de novembre de 2017 el diari *Heraldo de Aragón* anunciava que la Diputació General d'Aragó aprovaria una renda bàsica per fixar la població rural, especialment a les viles petites.⁷ En una entrevista publicada a *El Periódico*, l'antropòleg Gustavo Duch (24/01/2017) es manifestava a favor d'una renda bàsica per mantenir la població rural i preservar els serveis que proporciona al conjunt de la societat, des dels aliments fins als serveis ambientals.⁸ Dos anys després, un alcalde i candidat al senat del PSOE també demanava una RBU per garantir la població rural i tenir cura dels camps i paisatges rurals.⁹ El 23 de novembre de 2019 el diari *El País* donava compte dels experiments de RBU rurals arreu del món,¹⁰ poc després ho feia *El Confidencial*¹¹ i, un any després, s'hi afegia *La Vanguardia* (edició del 13/07/2020). Projectes d'assaig d'aquesta RBU s'han presentat i s'estan testant arreu del món, generalment en petites comunitats rurals indígenes i monitoritzades pels governs i organitzacions no governamentals.¹²

Segons Lucía Argüelles, professora del Departament d'Economia de la UOC, la RBU adquireix funcions específiques en el context agroforestal i rural.¹³ D'una banda, garanteix als petits i mitjans agricultors uns ingressos mínims (un coixí

social) que els permetria fer front a les recurrents adversitats que assolen els camps (tempestes, pedregades, caiguda dels preus) i els fan cada cop més vulnerables. En segon lloc, remuneraria aquells serveis ambientals que el maneig dels conreus i sistemes agroforestals procuren gratuïtament a les societats; permetria a la pagesia negociar en unes millors condicions econòmiques (preus, assegurances) amb les grans empreses comercialitzadores i transformadores del sector agrari,¹⁴ i milloraria la qualitat dels aliments i la sobirania alimentària.¹⁵ En aquests moments les discussions més intenses de l'anomenat Pilar I de la PAC tenen com a punts de fricció la condicionalitat en les ajudes directes als agricultors que afavoreixin la fixació de la població rural, el relleu en les explotacions, i uns *targets* que prioritzin la sustentabilitat ambiental, la seguretat alimentària i la mitigació del canvi climàtic.¹⁶

Tanmateix, aquesta proposta d'un ingrés universal i incondicional no és nova. Aparegué també al darrer terç del segle XVIII, en un context similar a l'actual. Aleshores el conflicte confrontava les demandes populars de llibertat, fraternitat i igualtat (que adoptaren també reivindicacions feministes¹⁷ i antiesclavistes¹⁸) i les forces reaccionàries que temien perdre els seus privilegis.¹⁹ En aquella etapa, els conflictes socials també tenien lloc en un context contradictori en què el benestar dels humans anava de la mà d'un salt qualitatiu en el *progrés tecnològic*: l'alliberament del capital fòssil, que desencadenava les forces productives (destructives) del carbó i la màquina de vapor: la Primera revolució Industrial.²⁰ Molts dels qui lluitaven per la llibertat i la igualtat veien com el seu «món del treball», urbà i rural, era profundament modificat, i els seus sabers eren anorreats per noves jerarquies i disciplines laborals industrials.²¹ També en el món de la ciència s'enfrontaven aquells que empenyien la total mercantilització plena de la naturalesa com a palanca per «alliberar» (privatitzar) les forces productives (destructives),²² i aquells altres que volien mantenir les «paus amb el planeta» d'on provenien la major part dels recursos necessaris per la vida de la humanitat.²³

Thomas Paine (1737-1809) fou un d'aquells activistes que considerava que la llibertat havia de ser sostinguda per una major justícia social.²⁴ L'any 1797 aquell revolucionari nord-americà s'adreçà al directori de la República Francesa amb una proposta de «Justícia Agrària», per reforçar un dels nous drets dels homes que la República Francesa havia tingut el

Retrat de Thomas Paine a la portada del pamflet publicat el 2005

valor d'afegir al de la *llibertat*: la *igualtat*.²⁵ Aquest principi no admetia gradacions en les coses a les quals s'aplicava. Tanmateix, afegia, sovint aquest principi és menystingut i violentat. I, en part, la violació d'aquest dret tenia a veure amb un altre dels *drets creats per la civilització*, el dret de *propietat individual*. Thomas Paine argumentava que el dret de propietat tenia una doble naturalesa. D'una banda, era un dret natural que procedia del creador de l'univers i conferia a la humanitat accés a la terra, l'aire i l'aigua. Aquest conjunt de béns eren *propietat natural*, comuna a totes les persones. Tanmateix, sobre aquest la *civilització* havia construït un altre *dret artificial*, creat pels homes, que comportava l'adquisició d'un *dret de propietat individual* sobre la terra.

En l'estat natural la terra era propietat comuna de tota la humanitat, així tot els humans naixien propietaris. L'aprofitament dels recursos tenia un caràcter extensiu, com ara les economies recol·lectores i pastorals dels indis nord-americans o d'altres pobles pastors i ramaders. En aquell estat calia molta terra per alimentar les poblacions. La civilització, la pràctica de l'agricultura incrementà la riquesa i la densitat de població, alhora que possibilitava els avenços en molts camps. Però la civilització tenia el seu dimoni: la desigualtat, l'encongiment dels drets comuns sobre la terra. Ara bé, la transformació de les terres naturals en terres cultivades, la introducció de millores i aquesta no-«propietat agrària» pertanyia als propietaris d'aquella terra. Tanmateix, no els pertanyia la terra, que en el fons era propietat de tota la comunitat. Els propietaris individuals posseïen les millores introduïdes a la terra, però no *la terra*. Si bé el valor de les millores excedia el valor natural de la terra, no podia absorbir el valor originari comú a tota la humanitat. Per això, deia, no s'han de confondre els drets individuals de propietat dels cultivadors, amb aquells altres drets naturals de tota la humanitat.

It is only by tracing things to their origin that we can gain rightful ideas of them, and it is by gaining such ideas that we discover the boundary that divides right from wrong, and teaches every man to know his own. I have entitled this tract "Agrarian Justice" to distinguish it from "Agrarian Law".

D'aquesta manera, era just que el propietari de la terra cultivada pogués vendre els seus drets, cedir-los en herència o hipotecar-los, però sempre ho faria a partir de les millores introduïdes, no podia fer-ho amb la possessió comuna del dret natural sobre la terra. I calia idear un sis-

tema per compensar aquella pèrdua de drets de la humanitat sobre la terra cultivada a la qual ja no tindria accés. Per dir-ho d'una manera col·loquial, la proposta semblaria una mena d'emfiteusi a l'inrevés, la humanitat disposaria de tots els drets sobre la terra, i aquells que haguessin explotat (millorat) una part d'ella i la disposessin com a «propietat privada» en virtut de les millores fetes, haurien de pagar un cànon a la resta de la humanitat. Aquests ingressos constituïren un:

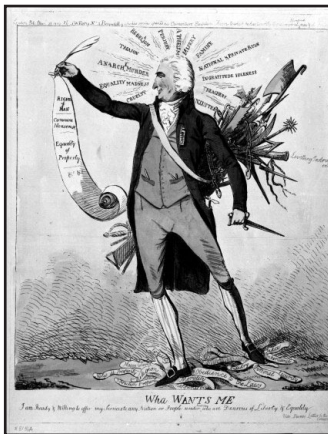
national fund, out of which there shall be paid to every person, when arrived at the age to twenty-one years, the sum of fifteen pounds sterling, as a compensation in part, for the loss of his or her natural inheritance, by the introduction of the system of landed property: and also the sum of them ten pounds per annum, during life, to every person now living, of the age of fifty years, and to all others as they shall arrive at that age

I have already established the principle, namely, that the earth, in its natural uncultivated State was, and ever would have continued to be, the common property of the human race; that is that State, every person would have been born to property; and that System of landed property, by its inseparable connection with cultivation, and with what is called civilization life, has absorbed the property of all those whom it dispossessed, without providing, as ought to have been done, an indemnification for that loss.

Thomas Paine no es quedava només amb aquesta subtil distinció entre la propietat natural o comuna i la propietat privada fruit de la introducció de les millores de conreu. A continuació desenvolupava un sistema d'impostos per tal de garantir el nodriment d'aquell fons i d'aquelles rendes que s'haurien de pagar a tots els ciutadans del país.

It is proposed that the payments, as already stated, be made to every person, rich or poor. It is best to make it so, to prevent invidious distinctions.

Així doncs, avui, més de 225 anys després d'aquella «doble revolució» de què parlava Eric Hobsbawm,²⁶ som hereus d'aquells conflictes. D'una banda, la lluita per estendre i aprofundir els drets de la igualtat, la llibertat i la fraternitat, i de l'altra la necessitat de fer «les paus amb el planeta». Avui com ahir, moviments socials rurals i urbans demanen una nova justícia agrària en el context de la crisi socioecològica global. La magnitud del canvi exigeix disposar d'alguna altra xarxa de seguretat social més, com hem vist durant la COVID-19 (*ERTE* o *Ingreso Mínimo Vital*), per tal d'afrontar els

Els drets de l'home de Thomas Paine, 1791

desafiaments de la transició socioecològica.²⁷ Potser, repensar i actualitzar aquella proposta de Thomas Paine no seria balder. No fora inútil estudiar els conflictes del passat i recuperar algunes de les propostes descartades llavors, i pot ajudar-

nos a trobar solucions per als problemes d'avui, des de la praxis moral i de l'acció col·lectiva.

Biel Jover Avellà ■

Notes

¹ MOORE, Jason W., *Anthropocene or Capitalocene? Nature, history and the Crisis of Capitalism*, Oakland, Kairos PM Press, 2016.

² SEMPERE, Joaquim, *Las cenizas de Prometeo. Transición energética y socialismo*, Barcelona, Pasado y Presente, 2018.

³ Vegeu els debats mantinguts a la revista *Sin Permiso*: <https://www.sinpermiso.info/tematica/Renta-B%C3%A1sica>

⁴ Vegeu, per exemple, GONZÁLEZ DE MOLINA, M., et alia, *Historia de la agricultura española desde una perspectiva biofísica, 1900-2010*, Madrid, MAPA, Serie estudios (núm. 183), 2019.

⁵ Per una discussió sobre les especificitats de la RBU en la seva faceta rural i sustentable, vegeu: TIMOTHY MacNeill i VIBERT, Amber, «Universal Basic Income and the Natural Environment: Theory and Policy», *Basic Income Studies* 14.1 (2019). MULVALE, J. P., «Social-Ecological Transformation and the Necessity of Universal Basic Income. Social Alternatives», 38(2), 2019; MALMAEUS, M., ALFREDSSON, E., i BIRNBAUM, S., «Basic Income and Social Sustainability in Post-Growth Economies», *Basic Income Studies*, 1(ahead-of-print), 2020; PINTO, Jorge, «Environmentalism, Ecologism, and Basic Income», *Basic Income Studies*, 1.ahead-of-print, 2020.

⁶ Arc2020 Heinrich Böll Stiftung, Brussels <https://www.arc2020.eu/will-the-cap-post-2020-be-fairer/>

⁷ <https://www.heraldo.es/noticias/aragon/2017/11/18/la-dga-probara-si-una-renta-basica-ayuda-fijar-poblacion-medio-rural-1208591-300.html>

⁸ <https://www.elperiodico.com/es/opinion/20160615/una-renta-basica-agraria-5207342>

⁹ <https://www.lavozdegalicia.es/noticia/lugo/pedrafito-do-cebreiro/2019/04/19/psoe-propone-renta-basica-viven-zonas-rurales-cuidan/00031555692964266745540.htm>

¹⁰ https://elpais.com/economia/2019/11/23/actualidad/1574533506_194791.html

¹¹ https://www.elconfidencial.com/alma-corazon-vida/2020-03-04/renta-basica-social-alaska-finlandia-ingresos_2479827/

¹² <https://www.elsaltodiario.com/agroecologia/una-revolucion-rural> i <https://www.elsaltodiario.com/soberania-alimentaria/renta-basica-medio-rural-soberania-alimentaria->

¹³ https://www.eldiario.es/ultima-llamada/aprovechamos-discutir-renta-basica-agraria_132_6021695.html; <http://economia-empresa.blogs.uoc.edu/author/luciarguelles/>

¹⁴ Sobre la seguretat alimentària, el relleu generacional i la independència econòmica de les explotacions pageses europees, així com el trànsit cap a una agricultura ecològica, vegeu O'DONOGHUE, C., i HOWLEY, P., «The Single Farm Payment: a basic income for farmers?», *Basic Income Studies*, 7(1), 2012; STANDING, Guy, «Why Basic Income's Emancipatory Value Exceeds Its Monetary Value», *Basic Income Studies*, 10(2), 2015, <https://doi.org/10.1515/bis-2015-0021>

¹⁵ <https://www.elsaltodiario.com/soberania-alimentaria/renta-basica-medio-rural-soberania-alimentaria->

TOLEDO, Víctor M., i BARRERA-BASSÓS, Narciso, *La memoria biocultural. La importancia ecológica de las sabidurías tradicionales*, Barcelona, Icaria, 2008.

¹⁶ Una primera estimació del cost d'una RBU rural per la UE es troba a JAHN, Jens-Eberhard, «A Basic Income for Rural Areas? A proposal for a strategic realignment of agricultural, social and structure policy within the EU». Es pot llegir a: <https://basicincome.org/bien/pdf/munich2012/Jahn.pdf>

¹⁷ Vegeu un introducció a aquesta qüestió a SEN, Amartya: *Development as a Freedom*, Oxford, Oxford University Press, capítol 8. Vegeu també: WOLLSTONECRAFT, Mary: *A Vindication of the Rights of Woman and a Vindication of the Rights of Men*, Oxford, Oxford University Press; TOMALIN, Claire, *Vida y muerte de Mary Wollstonecraft*, Barcelona, El Viejo Topo, 2011; MANZANERA, Laura, *Olympe de Gouges. La cronista maldita de la Revolución Francesa*, Barcelona, El Viejo Topo, 2010.

¹⁸ GAUTHIER, Florence, *Triomphe et mort de la Révolution des Droits de l'homme et du citoyen*, Paris, Syllepse Editrice, 2014.

¹⁹ FONTANA, Josep, *Capitalismo y democracia 1756-1848: como empezó este engaño*, Barcelona, Crítica, 2019.

²⁰ MALM, Andreas, *Fossil Capital: The Rise of Steam-Power and the Roots of Global Warming*, London, 2016.

²¹ VAN DAAL, Julius, *La cólera de Ludd. La lucha de clases en Inglaterra al alba de la Revolución Industrial*, Madrid, Logroño, Pepitas de calabaza, 2015.

²² POLANYI, Karl, *La Gran transformación. La crítica del liberalismo económico*, Ediciones de la Piqueta, 1989.

²³ CHAPPEY, Jean-Luc, i VINCENT, Julien, «A Republican ecology? Citizenship, nature and the French Revolution (1795-1799)», *Past and Present*, 243 (maig 2019).

²⁴ Per un estudi recent sobre els orígens històrics d'aquesta proposta, vegeu: TENA CAMPORESI, Alberto, *Los orígenes revolucionarios de la renta básica. Textos de Thomas Paine y Thomas Spence del último tercio del siglo XVIII*, Postmetropolis Editorial, 2021. Una primera ressenya a: <https://www.sinpermiso.info/textos/epilogo-al-libro-los-origenes-revolucionarios-de-la-renta-basica-universal>.

²⁵ Les cites que segueixen són extretes de PAINE, Thomas: *Agrarian Justice*, versió CPSIA www.ICGtesting.com (1797). Una altra edició del text es pot trobar a PAINE, Thomas, *Common Sense*, Penguin Books (Great Ideas) New York, 2005, pàgs. 79-102.

²⁶ Prefaci de: *Las revoluciones burguesas (I)*, Barcelona, Editorial Labor, 1979, pàg. 11.

²⁷ MULVALE, J. P. (2019), «Social-Ecological Transformation and the Necessity of Universal Basic Income», *Social Alternatives*, 38(2); MALMAEUS, M., ALFREDSSON, E., i BIRNBAUM, S. (2020), «Basic Income and Social Sustainability in Post-Growth Economies», *Basic Income Studies*, 1(ahead-of-print). PINTO, Jorge, «Environmentalism, Ecologism, and Basic Income», *Basic Income Studies*, 2020, 1.ahead-of-print.

Exposició: «Sentir la sureda» de Michele Curel, al Museu del Suro

Des del 8 de maig fins a l'1 d'agost us convidem a visitar al Museu del Suro, de Palafrugell, l'exposició «Sentir la sureda», de la fotògrafa Michele Curel, comisariada per la historiadora de la fotografia Laura Terré i produïda pel mateix Museu. És una exposició concebuda per tal que itineri a totes les poblacions que la sol·licitin.

Michele Curel ha treballat en publicacions importants com el *New York Times Magazine*, *Newsweek*, *Time*, *National Geographic*, *Vanity Fair*, *Sports Illustrated*, *Marie Claire (Espanya)*, *El País Dominical*, *La Vanguardia Magazine* i *El Mundo*, entre d'altres. Curel és una fotògrafa incansable, que cerca sempre nous horitzons i viatja amb freqüència a la ciutat de Nova York, als Estats Units, a la resta d'Europa i a l'Àfrica. Ha estat presidenta de l'AFPE (Associació de Fotògrafs i Fotògrafes Professionals d'Espanya). Darrerament, es dedica a la producció de projectes de narrativa audiovisual i els seus interessos s'han orientat cap a la producció de projectes multimèdia sobre l'empoderament de les dones, la bioeconomia i la problemàtica del canvi climàtic a l'entorn dels boscos, amb l'ànim de construir un pont d'unió entre la societat urbana i la rural.

A través d'un conjunt coherent de 78 fotografies i un vídeo que recull els sorolls de la pela i les opinions dels peladors, s'aporta una visió femenina d'un treball essencialment masculí, i vol donar visibilitat als protagonistes d'aquesta activitat a les comarques del nord-est català (fent també una breu incursió al Rosselló). També pretén aproximar a un públic general una activitat primària, gairebé ancestral, que es desenvolupa amagada al bosc, a molts pocs minuts de les saturades platges turístiques; i, en definitiva, cerca mostrar un exemple rellevant d'explotació de forma sostenible d'un tipus de bosc mediterrani.

El to de la narració és descriptiu i sensible alhora. En destaca la implicació de l'autora amb la temàtica tractada i el seu caràcter humanista, empàtic tant amb els treballadors com amb l'entorn natural. No es tracta d'una exposició merament documental, en el sentit de presentar didàcticament els processos de la pela del suro i els entorns naturals, sinó que mostra també les emocions de l'autora cap a un tema que entén com a universal, més

enllà de la localització a la qual treballa, sobre la vida, la natura i els éssers humans que hi viuen en contacte.

L'exposició és també l'expressió d'una mirada única que ha conformat un mètode de treball poc habitual. En la fotògrafa Michele Curel conflueixen coneixements diversos que li permeten fer una proposta atípica i gens banal: la seva formació periodística, la seva formació de fotògrafa sofisticada i, finalment, el fet de ser propietària de suredes gavarrenques, a Vall-llobrega. En aquest substrat s'hi ha afegit una voluntat tenaç de conèixer, d'aprofundir, parlant molt amb propietaris forestals, amb representants dels organismes forestals de l'administració i de la propietat, amb experts peladors, amb el món acadèmic i amb nombroses lectures. N'ha resultat un ric coneixement que li ha proporcionat una mirada única.

L'exposició, però, té una vocació més àmplia. És l'aplicació inicial en un territori d'un mètode per acabar reconstruint, a través d'imatge fixa i en moviment, el polièdric de semblances i diferències que formen els diferents territoris surers de la Mediterrània occidental i les activitats que s'hi produeixen.

Les similituds i diferències es donen en funció de la subespècie de *Quercus suber*, que, des del nord d'Àfrica, va repoblar el territori després de la darrera glaciació; si està emboscada o és una devesa, és a dir, si el suro és el principal rendiment de l'espai o si es combina amb altres aprofitaments agrícoles, ramaders o cinegètics; la història forestal particular de cada zona; quines són les dinàmiques econòmiques de cada territori; si les suredes són majoritàriament de propietat privada o formen part del patrimoni públic (*montes públicos*) que forneix de rendes determinats municipis andalusos; de com es conformen les colles de peladors, la seva procedència (si són autòctons o immigrants), la seva forma de viure, la proximitat o llunyania en relació amb pobles on viuen, quins són els seus sabers necessaris, com són les eines, etc.

La mostra va des de la penetració al bosc abans de la sortida del sol fins a l'emmagatzematge en els rusquers dels dipòsits. Queda ben descrita la feina dels «burros» o «burricaires» (així s'anomenen els treballadors encara poc destres que traslladen el suro des del mig del bosc als

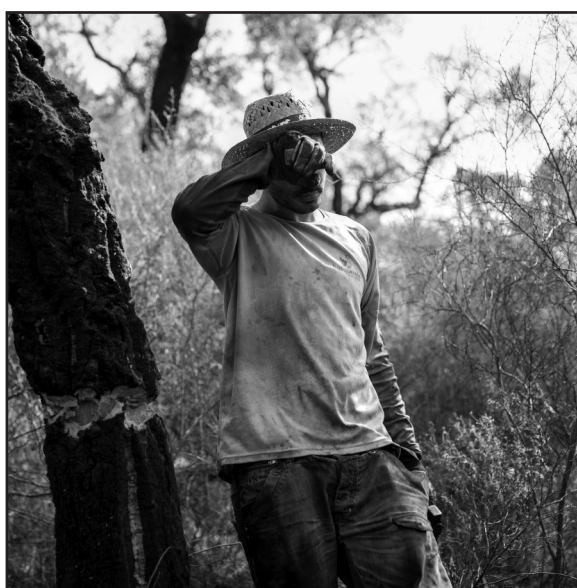
llocs de càrrega), i la dels peladors, ja sigui de forma individual o en grup. Una feina dura, al bell mig del bosc en plena canícula estival, molls de suor i amb les mans ennegrides per la saba dels arbres.

El treball a bosc es caracteritza per la duresa; però, a canvi, proporciona una certa idea generalitzada de llibertat, que un va al seu propi aire, que cadascú és l'amo de si mateix —tot i treballar per a un altre, a vegades a jornal, a vegades a preu fet—. Coneixem casos exemplars d'aquesta «llibertat» que a vegades ha impedit l'adaptació d'alguns bosquetans a la vida més ordenada d'una masia pagesa, i ja no cal dir d'una vida més urbana.

A les zones amb *montes públicos*, especialment a Andalusia, com que el propietari és l'administració, s'ha donat recentment un procés d'empoderament dels peladors, que han arribat a marcar les condicions laborals i salarials. L'exposició mostra com a Catalunya, on la major part de la propietat de suredes és privada, es combinen les colles de peladors autòctons amb una presència cada vegada més gran d'immigrants (equatorians, subsaharians, marroquins, portuguesos, andalusos, etc.). Coneixem casos de peladors amb molta història al darrere que han abandonat progressivament el treball forestal per inclinar-se cap a la jardineria tot cercant majors ingressos. Són molt poques les colles que fan feines forestals durant tot l'any a la mateixa propietat. La barreja de cultures al mig del bosc dona peu a la combinació de destrals catalanes (a vegades usades per immigrants, alguns dels quals no pelaven suros al seu país d'origen) i andaluses. Les destrals tenen un disseny adaptat a la funció però també tenen una marca cultural.

La mida dels suros també condiciona les colles. A Andalusia sempre hi ha un pelador enfilat a l'arbre (normalment el més jove) i un altre a nivell del sòl (normalment el que té experiència). A Catalunya es pela arran de terra; i, on els arbres són més grans, s'auxilien d'una burja (un pal allargat amb una punta biseccionada). La barreja de procedències dona peu a nous comportaments. Amb tot, en les pauses de l'esmorzar, els peladors solen agrupar-se de forma natural per països d'origen.

Pep Espadalé ■

Fotografies: Michele Curel

Entorn de la sal

Un viatge de l'Escala a Cardona i, d'aquí, a les salines d'Añana (Àlaba)

Museu de l'Anxova i de la Sal de l'Escala.
Fotografia: MASLE

Imprescindible per a la conservació dels aliments, útil per a condimentar les menes, i necessària per alimentar el bestiar i suplir la manca de minerals que pateixen a causa de la seva dieta vegetal. Tot això i més és el que des de fa mil·lennis mou la lucratiua explotació i comercialització d'un producte aparentment tan senzill com és la sal. Les darreres dècades han sorgit arreu diverses iniciatives que pretenen divulgar la seva importància estratègica al llarg del temps i, alhora, recuperen elements patrimonials de gran vàlua.

L'Escala

Al nord-est català, el Museu de l'Anxova i de la Sal de l'Escala fa anys que està portant a terme una important i exitosa tasca de posada en valor d'un patrimoni immaterial, com era el del comerç de la sal. El competent i entusiasta equip humà encapçalat per l'arxivera Lurdes Boix fa anys que desenvolupa una gran tasca de recerca, valoració i difusió de la importància que el comerç de la sal va tenir per a la història de l'Escala.

L'any 1997 es va organitzar la I Festa de la Sal per commemorar el III centenari de l'Alfolí de la Sal. Es tracta d'una rememoració històrica dels orígens de l'antic port de l'Escala, escenificada per la mateixa gent del poble. Hi participen unes 300 persones i es calcula que atrau anualment unes 10.000 persones. Any rere any ha anat esdevenint un referent en el calendari festiu català, fins al punt que el 2016 va ser declarada Patrimoni Festiu per la Generalitat de Catalunya, i en l'actualitat s'encamina amb pas ferm per obtenir la distinció de Patrimoni Immaterial de la Unesco. Paral·lelament, l'any 2006, les instal·lacions de l'antic escorxador municipal es van rehabilitar per allotjar el Museu de l'Anxova i de la Sal, amb una exposició permanent i d'altres de temporals, moltes de les quals han estat tot un referent,

i algunes d'elles amb una destacada itinerància. Des del Museu s'ha dut a terme una important tasca de recerca documental i de recuperació de la memòria oral, que, de ben segur, en el futur ens oferirà moltes altres aportacions. En el *Mestall* núm. 32, de desembre de 2012, ja vam tenir ocasió de conèixer una mica l'activitat d'aquest centre. L'any 2019 culminava també el procés de rehabilitació de l'Alfolí de la Sal, convertit avui en un referent cultural de la vila empordanesa. De la transcendència de tot aquest projecte cultural, en un futur no gaire llunyà ens n'ocuparem en una entrevista en un proper *Mestall*.

El magnífic llibre *L'Alfolí de la Sal de l'Escala*, editat el 2017 per l'Ajuntament de l'Escala, inclou a la pàgina 44 un plànol amb les principals salines de la Mediterrània. Al litoral espanyol en destaquen les dels Alfacs, Eivissa, Torrevella i Cabo de Gata. A la pàgina 47, un altre plànol de Catalunya ens ubica els 15 alfolins que es van crear el 1716, a redós de la implementació del Decret de Nova Planta; hi destaquen també els de Gerri de la Sal i Cardona, antiquíssims centres productors de sal. Poc abans se'ns explica que els alfolins foren establerts per la Corona de Castella per controlar la producció i el comerç de la sal. L'any 1137 Alfons VII decretà que el rei controlava el rendiment de les salines; el 1265, Alfons X culminà el monopoli de la sal ordenant tothom de comprar la sal als alfolins reials; i, l'any 1338, Alfons XI incorporà totes les salines i els alfolins a la corona i prohibí la importació de sal de Navarra i l'Aragó. La història és llarga, fins que l'any 1869, en plena formació de l'estat liberal, s'abolí el monopoli de la sal i s'establí el lliure comerç. Des d'aleshores, i fins a dates ben recents, se succeïren un reguitzell de vicissituds que a punt van estar de fer desaparèixer un patrimoni únic que els escalencs en els darrers temps han tingut l'encert i la visió de preservar.

Cardona

En l'imaginari català, per a l'extracció de la sal tothom té present la vall salina de Cardona, explotada d'ençà del neolític i amb una destacada utilització en època romana i medieval. El sistema d'explotació a cel obert es va mantenir invariable al llarg dels temps fins a la introducció de la pólvora durant el segle XVIII. Posteriorment, l'excavació de galeries a l'interior de la muntanya va perme-

tre el naixement d'una puixant indústria minera, que va convertir Cardona en un centre productor de sal potàssica de primer nivell. Després del tancament de les mines als anys noranta, s'inicià l'explotació turística de la zona: es creà el Parc Cultural de la Muntanya de la Sal, pertanyent al Museu de la Ciència i la Tècnica de Catalunya, un equipament cultural inaugurat el 2003 on s'explica la història de l'explotació industrial de la vall, i on per a gaudi dels més menuts —i també dels més grans, cal dir-ho— es pot visitar l'interior de les galeries de la muntanya de sal amb un recorregut guiat a 86 metres de profunditat.

Mina de sal de Cardona.
Fotografia: Eva Mitjà Torrent

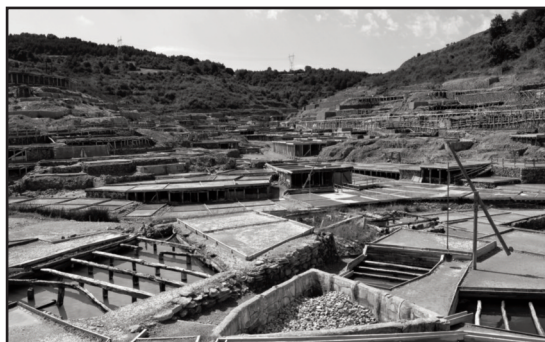
Cardona rep més de 70.000 visitants l'any, i s'ha convertit en una de les principals destinacions turístiques de la Catalunya central. Són molts els projectes per promoure noves iniciatives que contribueixen a posar en valor aquest patrimoni, un actiu per a la difusió turística del territori.

Añana

Si anem més enllà de la mirada catalana i ampliem el focus en el context ibèric, un petit poble de la província de Àlaba esdevé una petita gran sorpresa per descobrir. En un viatge d'estiu al País Basc o a Cantàbria, especialment si anem acompanyats de mainada, resulta del tot imprescindible una aturada en aquest punt, per descobrir una autèntica joia de l'esforç humà de múltiples generacions per explotar la sal, un tresor de la tècnica, i una lloable iniciativa patrimonial i cultural, però també de dinamització socioeconòmica, d'inserció laboral i de revitalització turística, en un petit poble de la ruralia alabesa, allunyat de tot i de tothom, on una fundació públicoprivada ha aconseguit revivre allò que unes dècades enrere semblava abocat a l'extinció.

El centre peninsular és una de les zones amb menor desenvolupament industrial al llarg de la història. Hi ha, però, alguns espais de singular tradició industrial, com el

cas de Béjar (Salamanca), estudiats per la sòcia Rosa Ros, tot l'entorn del Canal de Castella, els molins de vent de Campo de Criptana (Ciudad Real) o Mota del Cuervo (Cuenca). D'aquest darrer, en vaig oferir una pinzellada en un article publicat al número 20 d'aquest mateix butlletí, un ja llunyà desembre de 2006; i, entorn de la producció de la sal, destaquen les salines de Belinchón (Cuenca) i les d'Añana (Àlaba).

Salinas de Añana. Vista general de l'indret.
Fotografia: Eva Mitjà Torrent

A uns 30 km a l'oest de Vitòria, i a una alçada de 576 metres, hi ha el poble de Salinas de Añana. Als seus peus, ocupant el fons d'una estreta vall de planta triangular, hi ha una fàbrica que té més de 1.200 anys d'història escrita.

La vall salada constitueix un singular exemple d'arquitectura productiva. Està formada per diverses estructures que no han romàs immutables al llarg del temps, sinó que s'han anat transformant a fi que n'augmentés la productivitat, gràcies al coneixement empíric desenvolupat durant generacions pels propis saliners. Les deus d'Añana (bàsicament quatre) són surgències que provenen de cursos subterranis d'aigua que travessen sediments de sal abans de sortir a la superfície. Subministren aigua salada a nivell superficial de manera natural i contínua, la qual cosa permet la seva explotació sense necessitat de realitzar perforacions o bombeigs. El seu cabal permanent (3 litres per segon) i el seu grau de salinitat proper a la saturació (uns 220 grams de sal per litre) han determinat històricament la seva explotació. El transport de la salmorra a les zones de producció es realitza per gravetat a través d'una extensa xarxa de canals (4 quilòmetres), generalment de fusta, anomenats *royos*. El conjunt ocupa unes 13 hectàrees de superfície. Els pous, principalment de quatre tipus, són el cor de les granges de fer sal; i, el seu reompliment, la causa principal històricament de bona part de les picabaralles entre els saliners. L'aigua salada que emana de les deus és limitada. Hi havia moltes eres i les tasques de producció es concentraven durant uns determinats mesos.

Al segle XII es constituí la Comunidad de Caballeros Herederos de las Reales Salinas de Añana, un òrgan de govern que agrupava tots els propietaris, tant laics com religiosos, per tal d'organitzar i controlar internament els assumptes relatius a la vall salada. Els usos i costums i les ordinacions relatives al repartiment de la salmorra, va arribar un moment que va ser necessari plasmar-los per escrit en el conegut com a *llibre mestre*. L'entitat estava dirigida per dos diputats, un

En primer terme, un dels canals de fusta anomenats royo, i al fons el poble d'Añana. Fotografia: Eva Mitjà Torrent

de seglar i un altre d'eclesiàstic, elegits anualment entre els hereus. Fa pocs anys, l'entitat va disposar el seu important fons documental a l'Archivo del Territorio Histórico de la Diputación Foral de Álava (ATHA), on resta a disposició dels usuaris, i és també consultable a l'enllaç www.alava.eus/arabak-dok.

En aquesta explotació, l'obtenció de la sal es basa en l'evaporació de l'aigua continguda en la salmorra per mitjà del sol i del vent. El líquid es vessa en unes superfícies horitzontals anomenades eres, d'entre 12 i 20 m². Els grups d'eres treballats per un mateix propietari o família s'anomenen granges, les quals s'adapten a la complexa topografia de l'indret, tant en forma com en alçada. Això dona lloc a complicades figures que ocupen bona part de la vall. Els magatzems per a la sal s'anomenen *terrazos*; eren propietat dels saliners, i se situen generalment per sota de les eres, aprofitant els espais sobrers entre els murs de les terrasses i les plataformes per a l'evaporació. D'aquí, la sal era transportada als grans magatzems situats a l'exterior de l'explotació —es té constància de quatre edificis, un dels quals en l'actualitat ha estat transformat en el Centre d'Acollida de Visitants—, amb una capacitat d'emmagatzematge de 5.681.830 quilograms.

L'estacionalitat i la meteorologia incideixen especialment en la temporització per a l'elaboració de la sal. Bàsicament, la temporada alta anava de juny a setembre. Amb el perllongament de les hores de foscor i l'arribada de les pluges a la tardor, la producció s'entorpeix. El procés per a la seva elaboració consisteix en omplir les eres amb una quantitat de líquid que oscil·la entre dos i quatre centímetres. La salmorra tarda en quallar, de mitjana unes 60 hores quan el termòmetre marca 24°C a l'ombra. Si la temperatura puja tres o quatre graus, el procés s'accelera unes 10 hores; però, si baixa fins a 16 o 18°C, calen tres o quatre dies per enllestir el procés.

Quan el sol i el vent comencen a evaporar l'aigua, es formen unes làmines a la superfície conegudes com a flors de sal. Aquestes augmenten de mida a mesura que es van unint. Quan el seu pes supera la tensió superficial del líquid, cauen al fons formant cristalls cúbics. Durant aquest cicle cal remoure l'aigua-sal quan comença a quallar, a fi i efecte d'aconseguir que la cristallització s'assoleixi de manera uniforme i evitar que la sal s'adhereixi a la superfície de les eres o cruixi. Quan la sal cristal·litza, poc abans de l'evaporació total de l'aigua, cal procedir a la recollida. El procés de recollida es realitza mitjançant el *rodillo*, amb el qual s'arrossega la sal des del perímetre de l'era vers el centre, formant pilons. Llavors s'aboca als cistells, amb esclatxes per on s'escorre.

Com a Cardona, els primers vestigis de poblament a tocar de les deus de salmorra reculen 7.000 anys enrere, en el Neolític antic. Va ser, però, en temps dels romans, quan el tradicional sistema d'evaporació forçada es transformà en natural, i el creixement que s'experimentà incidí en el poblament de la zona, modificat notablement amb l'aparició d'una ciutat important anomenada Salionca (actual poble d'Espejo), esmentada per Ptolomeu durant el segle I dC. Destruïda per un incendi al segle V, el poblament es ressituà novament de manera dispersa entorn de la vall salada. Entre els segles VII i X les ràtzies àrabs, la inestabilitat política i social i l'emergència del món feudal, determinaren el naixement de set llogarrets o paròquies a les cotes altes de la vall. L'atractiu de la sal explica que en alguns moments la zona arribés a ser cobejada per més d'una cinquantena de senyories feudals. La seva importància estratègica propicià que el rei de Navarra i Aragó, Alfons I el Batallador, l'any 1114, atorgués als seus habitants el primer fur reial al territori de l'actual País Basc. Amb aquesta mesura, el monarca, que pretenia controlar els beneficis que generaven les salines, va promoure el darrer gran canvi en el poblament de la zona. Els habitants de les set comunitats encimbellades van establir-se a la vila reial de Salinas de Añana. L'any 1140 el rei Alfons VII de Castella va confirmar els privilegis atorgant-li carta de poblament. Continuà sota tutela reial fins al segle XIV, quan la debilitat de la monarquia suposà que altres senyories hi possessin la mà: primer el conegut monestir burgalès de Santa María la Real de las Huelgas, i després la família Sarmiento, posteriorment ennoblida com a Comtes de Salinas.

Felip II a mitjan segle XVI, decretà l'estanc de la sal; i la Corona, l'any 1801, obligà

Pouant aigua. Fotografia: Eva Mitjà Torrent

els saliners a canviar el sistema de producció utilitzat tradicionalment, passant del rec al reomplert. Això determinà una profunda metamorfosi de tota la vall, de manera que les estructures que veiem en l'actualitat provenen bàsicament d'aquella època. Tot i els costos d'aquelles transformacions, que arruïnaren més d'una família, el salt productiu fou incontestable: com que s'incrementà notablement la producció i s'aconseguí una sal blanca de gran puresa, la vall va posicionar-se amb grans avantatges respecte dels seus competidors. L'any 1851 la Comunitat de saliners presentà el seu producte a l'Exposició Universal de Londres, on foren premiats amb la menció honorífica i una medalla de bronze. El 1869, amb la fi del monopoli per part de l'Estat, els saliners van recuperar el control complet de l'explotació i van viure un gran període, que es perllongà fins a mitjan segle xx.

La decadència de l'activitat al llarg de la segona meitat del segle es degué a diversos factors: la introducció de millores a les salines costaneres, la posada en funcionament de mètodes industrials en els jaciments de sal gemma, i la implementació del transport ferroviari que —allà on n'hi havia—, abaratia considerablement el cost del transport, la qual cosa repercutia directament sobre el preu final de la sal. El 1950, en l'apogeu de l'explotació salinera de la zona, hi havia 5.648 eres de fer sal en funcionament i 664 habitants, mentre que l'any 1990 només estaven operatives 300 eres i la població fregava els 150 individus. Hi hagué, doncs, un ràpid i progressiu abandonament de l'explotació salinera a la vall, fins al punt que a finals del segle xx la seva explotació era gairebé testimonial.

Va ser aleshores quan la Diputació Foral d'Àlaba n'impulsà la seva recuperació a través d'un pla director que diagnosticà els problemes que havien portat a la ruïna la seva explotació, i esbossà les actuacions que calia emprendre per tal d'assegurar-ne la continuïtat. L'objectiu era rescatar-les, preservar-les, mantenir-les, cuidar-les, utilitzar-les i mostrar-les. Es tractava d'un complex projecte de recuperació d'un dels paisatges culturals de la sal més importants del món, fonamentat en l'axioma que només posant-les en ús se n'assegurava la seva pervivència.

Amb aquesta finalitat, entre els anys 2000 i 2004, un equip de professionals multidisciplinari va redactar un pla director per a la recuperació integral de la vall salada de Salinas de Añana, per documentar i investigar el patrimoni material i immaterial del bé i establir les directrius que havien de garantir-ne un futur. El treball d'aquest equip va demostrar que la millor manera d'aconseguir que la vall salada pogués renéixer era

recuperar la seva activitat i complementar-la amb propostes innovadores que en permetessin garantir el manteniment en el futur. Es va veure clar que no només es tractava de recuperar una fàbrica de sal, sinó que calia exprémer l'atractiu d'aquesta activitat, amb d'altres de manera simbiòtica amb l'entorn, tot aprofitant els valors de la salina però també tot el que suposava el seu entorn (patrimoni arqueològic, mediambiental, arquitectònic, paisatgístic, geològic, etc.), de manera que uns valors retroalimentessin els altres.

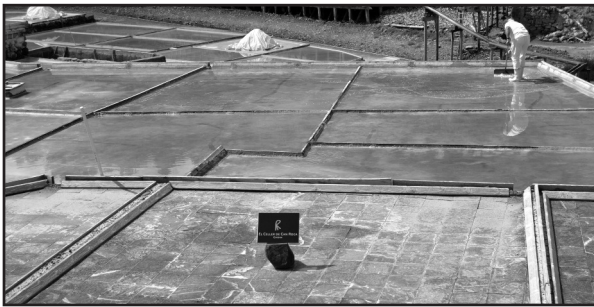
En una segona etapa (2005-2008), es van posar en marxa part de les actuacions prescrites en el pla director, i s'assentaren les bases per a la futura gestió de les salines. Transcendental fou que l'any 2009 es constituís la Fundació Valle Salado de Añana, integrada per la Diputació Foral d'Àlaba, l'Ajuntament de Salinas de Añana, el Govern Basc i els antics propietaris de les salines constituïts en la Societat Anònima Gatzagak SA, que actuarà com a únic interlocutor dels seus interessos. Amb la creació d'aquesta entitat es va trobar la manera de vehicular la gestió, la recuperació i la posada en valor d'aquest conjunt. La Fundació, com a única propietària de la vall salada, té tres grans objectius: en primer lloc, la recuperació i conservació de la cultura material i mediambiental del paisatge per garantir-ne la sostenibilitat. En segon lloc, la producció amb tècniques tradicionals, de forma sostenible i respectuosa amb l'anomenat saber fer mil·lenari dels saliners, d'una sal de gran qualitat, la venda de la qual està contribuint a l'autofinançament del projecte. I, finalment, el desenvolupament, sota un plantejament de recuperació oberta a la ciutadania, d'un conjunt d'iniciatives culturals i turístiques que permeten esdevenir un motor de desenvolupament social, econòmic i turístic del municipi i el seu entorn. Els èxits assolits permeten advertir que el desenvolupament del projecte contribueix a la dinamització turística, cultural, econòmica i social de tota la província.

Amb un calendari d'actuacions a llarg termini, la Fundació Valle Salado de Añana impulsa diverses actuacions obertes a la ciutadania des del punt de vista social, funcional i paisatgístic. També, desenvolupa recerques, respecta i difon sistemes de construcció i producció tradicionals, i potencia diversos recursos, que funcionen de manera coordinada i contribueixen a posar en valor aquest paisatge cultural singular del món.

Treballador actual.
Fotografia: Eva Mitjà Torrent

En aquest sentit, una de les línies d'actuació ha estat, i és, la producció de sals d'alta qualitat, de les més ben considerades del món, i present a vint-i-cinc països. Les complicacions amb grans restauradors del país que n'aprecien les propietats estan aconseguint que la ciutadania valori dia a dia la qualitat gastronòmica del producte, i que aquest estigui trobant molta bona acollida als mercats. Al final del recorregut turístic per la vall, en unes eres trobem les inscripcions d'alguns dels principals restauradors que amb l'ús de la sal d'aquí estan aconseguint que el producte s'estigui prestigiant. Un d'aquests és el conegut Celler de Can Roca de Girona.

Era dedicada al Celler de can Roca.
Fotografia: Eva Mitjà Torrent

I, ja que hem parlat del recorregut, val a dir que l'interès social per la restauració del conjunt que s'està portant a terme ha permès adaptar les visites per tal de facilitar que les obres de restauració endegades formin part de l'exposició permanent.

Certament, es compatibilitzen les tasques de recuperació, estudi i producció de sal amb les visites turístiques. Destaca també la instal·lació d'un *spa* salí, amb un pediluvi, per tal de submergir els peus en salmorra, i un maniluvi per fer el mateix amb les mans, amb l'objectiu que la societat gaudeixi de les propietats terapèutiques que té per a l'home el contacte controlat amb l'aigua hipersalina, que procedeix directament de les deus. Aprofitant les condicions acústiques de la vall i la singularitat del seu paisatge, a l'estiu també s'hi desenvolupen un conjunt d'espectacles que tenen com a escenari i graderia les mateixes salines. A partir de l'estudi arqueològic, una part de la vall és objecte de restauració amb criteris històrics, de manera que serà possible mostrar la seva evolució historicoconstructiva, i en aquestes zones es podran produir diversos tipus de sals, de característiques semblants a les que eren consumides en el passat. D'altres eres estant essent restaurades amb nous criteris d'eficiència i paisatgisme (reducció del manteniment al mínim i allargament de la seva vida útil). També destaquem el fet que, al final del recorregut, a través d'un vidre, pot observar-se la sala on es manipula i s'empaqueta la sal, darrera etapa d'un llarg procés d'elaboració.

Dèiem, en començar a parlar de Salinas de Añana, que la visita pot resultar molt atractiva si es viatja amb mainada. Certament, una de les línies estratègiques de les visites guiades a l'indret passa també per l'organització de tallers per a l'elaboració de sal, la qual cosa permet interactuar a les

famílies —i molt especialment a la mainada, que s'engresca en haver-se d'arromangar els pantalons per entrar a les eres, pouar l'aigua, escampar-la, i posteriorment apilonar i recollir la sal—. Cadascun dels participants marxa cofoi amb l'obsequi d'un petit saquet de sal d'Añana, com la que han contribuït a elaborar durant la seva visita, que resulta tota una experiència. En sortir del recinte, a la botiga, hom pot proveir-se de diverses varietats de sal produïdes allà, i satisfer així de manera singular l'anhel d'obsequis que el nostre entorn pot esperar en retornar del viatge.

Després de vint anys d'execució del projecte proposat, i poc més de deu de trajectòria de la Fundació Valle Salado de Añana, les salines han deixat d'ésser una ruïna i han esdevingut un paisatge cultural de gran potencial i atractiu en l'àmbit europeu. Durant els darrers anys, la iniciativa ha rebut diversos reconeixements patrimonials en l'àmbit internacional. El 2017 la FAO va reconèixer l'indret com un Sistema Important del Patrimoni Agrícola Mundial (SIPAM), i el 2019 la Xarxa Europea del Patrimoni Industrial (ERIH) va nomenar Añana com un *Anchor Point*, la distinció més rellevant en matèria de patrimoni turístic industrial, en considerar la vall salada un indret d'importància excepcional per la seva experiència innovadora i l'oferta d'alta qualitat al visitant. No hi ha dubte que la seva aposta ha contribuït a la dinamització econòmica i social de tota la zona. Així mateix, de moment, ja consta dins la llista indicativa del patrimoni de la humanitat, tot confiant en futurs reconeixements per part de la Unesco.

Podeu trobar més informació a:

PLATA MONTERO, Alberto, «Las salinas en la Península Ibérica. Esplendor, abandono y nuevas perspectivas de futuro para las antiguas fábricas de sal», dins *Una mirada a nuestro Patrimonio Industrial*. Madrid, Colegio Oficial de Ingenieros Industriales de Madrid, 2010.

PLATA MONTERO, Alberto, «El Valle Salado de Añana (Araba/Álava). Un ejemplo de buenas prácticas en la recuperación de los paisajes culturales y naturales de la sal», dins *Cuaderno de Investigación Urbanística*, núm. 128, 2020, pàgs. 14-22.

I també a: www.vallesalado.com

David Moré Aguirre ■

Taller per a l'elaboració de sal. Fotografia: Eva Mitjà Torrent

El Fluvià o Clodià, tal com apareix esmentat en els texos romans i en la documentació de l'alta edat mitjana, tot i tenir una conca prou extensa, a dia d'avui encara no disposa de cap infraestructura hidràulica de prou entitat per regular-ne eficaçment el cabal. És l'únic riu de Catalunya sense aquest tipus d'intervenció. Els projectes d'embassament a Crespià o a Esponellà, com ha explicat detalladament David Pavon, no varen prosperar, de manera que les seves crescudes i avingudes continuen provocant episodis recurrents d'inundacions en el seu tram baix. Recentment, el temporal Glòria (2020) ens ha permès comprovar-ho. Aquesta fragilitat i dinamisme del seu paisatge queden ben palesos en el llibre que Marisa Roig ha dedicat no només al riu en tant que entitat física (geogràfica i geològica), sinó també —i sobretot— a les comunitats humanes que històricament han viscut a les seves vores i han bregat tant per minimitzar els seus impactes negatius com per aprofitar-lo com a recurs.

El treball de Marisa Roig se centra precisament en el darrer tram, el baix, entre Sant Miquel de Fluvià —quan al riu ja només li queden uns 15 metres de desnivell sobre el mar— i les desembocadures dins el municipi de Sant Pere Pescador. I parlem en plural per referir-nos als punts de desguàs perquè, de fet, n'hi ha dues. Aquesta és una de les conseqüències de les llevantades de gener i febrer de 1740, que varen desviar les aigües des de la seva sortida anterior, a tocar d'Empúries, cap a una nova desembocadura, més al nord, que coincideix amb l'actual.

El llibre, d'extensió moderada, s'organitza en dos grans capítols, precedits d'una introducció en què s'exposen els antecedents. Tot i la referència als primers assentaments humans o als dessecaments i drenatges medievals, però, el treball posa el focus en el període comprès entre el segle XVI i el segle XX, enmig del qual es produeix aquell canvi de recorregut. El primer bloc tracta sobre l'explotació que les comunitats locals feien dels recursos proveïts pel riu i pels estanys i aiguamolls que circumdaven el seu curs. Es revisen els processos de dessecament i de colonització agrària, la construcció de la xarxa de comunicacions (des dels guals i les barques de passatge, fins al ferrocarril), l'activitat pesquera i comercial en els ports i embarcadors, etc.

Mentre que aquest primer capítol posa l'atenció en l'activitat econòmica generada al voltant del riu, en els seus aprofitaments, el segon bloc apunta a l'altre costat de la balança, el dels riscos i costos que comportava viure-hi al costat. Es repassen els grans episodis d'aiguats i inundacions i es reconstru-

eixen els esforços de propietaris particulars i de comunitats locals per defensar-se'n mitjançant la construcció de motes i altres obres hidràuliques. La importància d'aquestes intervencions era tan gran que, l'any 1600, el bisbe gironí va concedir llicència als santperencs per treballar en diumenge i dedicar-lo a reparar les obres de defensa.

En un treball sobre un accident geogràfic com un riu, les imatges són molt importants per tal que el lector pugui reconstruir mentalment els espais i paisatges als quals s'està fent referència. No és un tema anecdòtic, de mera il·lustració estètica. Les imatges són una eina que contribueix a la comprensió d'allò que s'exposa. En aquest sentit, el conjunt d'il·lustracions que acompanyen el text és de gran utilitat. Algunes són de tipus cartogràfic —i permeten visualitzar els canvis en el traçat del riu—, altres es refereixen a plànols i projectes d'obra, o són fotografies antigues sobre aprofitaments i elements ja desapareguts; finalment, també hi ha algunes fotografies actuals. Totes les imatges estan acompanyades d'un peu de foto prou extens i elaborat, com si fos un segon fil narratiu.

El llibre de Marisa Roig enllaça amb la sòlida tradició de la geografia històrica empordanesa, encapçalada per obres de referència clàssiques com *El Alto Ampurdán* d'Albert Compte o *El paisatge humà de la Costa Brava*, d'Yvette Barbaza, però és sobretot un llibre d'història. El Fluvià és el protagonista, així com les principals sèquies i recs que extreuen les seves aigües del riu o que hi desguassen, i els múltiples estanys de la zona (el de Pontarrons, el de Siurana, el de Sant Tomàs o el de Cinc Claus); però el focus del llibre són els homes i la seva relació amb el riu al llarg del temps.

La reconstrucció dels espais històrics és una tasca complexa, perquè, habitualment, les fonts documentals són incompletes i, quan les tenim, no acostumen a ser gaire precises. Ubicar topònims antics en zones tan dinàmiques com el darrer tram d'un curs fluvial és una tasca difícil. Encara que l'existència d'un corpus cartogràfic important hi ajudi, cal un coneixement en profunditat del territori —que l'autora demostra sobradament— en dues dimensions, l'actual i la temporal. És precisament aquest coneixement ordenat, detallat i precís sobre el riu Fluvià, el seu espai i les relacions humanes que ha vertebrat, el que el llibre acaba transmetent i aportant.

Enric Saguer ■

ROIG, Marisa

El curs del Fluvià en el tram baix, segles XVI-XX. De Sant Pere Pescador a Empúries

Figueres: Ajuntament de l'Escala, 2020, 151 pàgs.

Crisis, catàstrofes i canvi social

**XXXII Seminari d'Història Econòmica i Social
Girona, 9 i 10 de setembre de 2021**

Dijous 9 de setembre

Matí

9.00 h Jordi Pérez: *Tiberi, el bon pastor. La crisi de numerari circulant de l'any 33 d.C. i el seu impacte sobre les elits romanes*

9.45 h Pere Benito: *Les fams i mortaldats de 1093-1095 i 1194-1196 a Catalunya: anatomia de dues grans crisis-frontissa*

10.30 h Pere Ortí: *Els masos rònecs i el conflicte remença en temps de guerra, pandèmies i terratrèmols a les terres gironines (1348-1500)*

11.15 h Pausa

11.45 h Albert Reixach: *L'impacte de les inundacions i altres catàstrofes naturals a la Catalunya del nord-est dels segles XIV i XV*

12.30 h Lluís To i Juli Moreno: *Dots i aixovars a Vic: l'impacte de la Pesta Negra de 1348*

Tarda

16.00 h Belén Moreno i Jordi Vidal: *La plaga de llagosta com a detonant d'un moviment social: la revolta «gorreta» al Penedès, 1687-1689*

16.45 h Tomàs Peris Albentosa: *L'impacte sobre l'evolució social de guerres, epidèmies i d'altres calamitats a la Ribera del Xúquer, segles XVI-XVIII*

17.30 h Lliurament del XIX premi Mestall. Pausa

18.00 h Pere Gifre: *Guerres i comunitats pageses: encara sobre la diferenciació pagesa (bisbat de Girona, 1640-1720)*

18.45 h Monica Bosch i Rosa Congost: *De l'estament a la propietat: la construcció d'una nova consciència de classe dirigent en temps de guerra (1793-1814)*

Divendres, 10 de setembre

Matí

9.00 h Antonio López Estudillo: *Guerra de Sucesión y contratación agraria en el Vallés Occidental*

9.45 h Antònia Morey i Gabriel Jover: *Conrar a "risc i ventura" dels infortunis del temps i altres adversitats. Mallorca (XVIII-XIX)*

10.30 h Céline Mutos: *Manufactures i conflictes: un creixement interromput. El cas de Girona (1793-1815)*

11.15 h Llorenç Ferrer i Jordi Roca Vernet: *Epidèmies, crisis, seques i ruptures polítiques. Barcelona, 1808-1843*

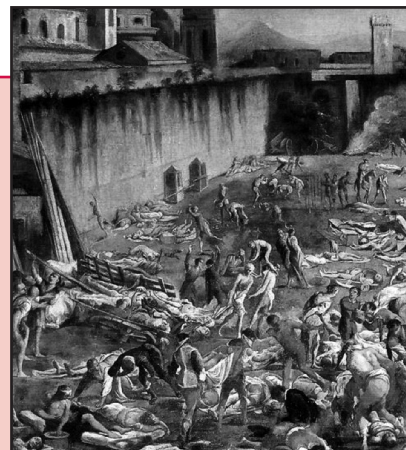
12.00 h Rosa Ros: *La Primera Guerra Mundial i el canvi social a la indústria surera*

Lloc: Facultat de Lletres, Universitat de Girona

Es preveu que el seminari es realitzi de forma presencial i que pugui seguir-se online. L'enllaç a la sessió es publicarà a la pàgina web del Centre de Recerca d'Història Rural (<https://www.udg.edu/ca/grupsrecerca/Societats-Rurals>) o bé podeu demanar-lo a chrh@udg.edu.

En el cas que la situació sanitària impedis la presencialitat, el seminari es faria online.

Imatge del cartell: Micco Spadaro (Domenico Gargiulo) Largo Mercatello a Napoli durante la peste del 1656.

remences

La lluita per la llibertat

Exposició

A partir del 9 de juliol

Can Trona
Centre de cultura i natura
La Vall d'en Bas

La inauguració tindrà lloc el mateix dia a les 19 h. La inscripció és obligatòria. www.cantrona.cat

Dependència

Col·laboradors

Patrocini

Patrocini

■ CURSOS, JORNADES, CONGRESSOS

VII Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric: «La justícia a la Catalunya Medieval»

Els pròxims 18 i 19 de novembre de 2021 tindrà lloc al municipi el VII Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric organitzat per l'Ajuntament i l'Arxiu Històric d'Hostalric, amb la col·laboració del Grup de recerca consolidat EMAC, Medieval i Modern de la Universitat de Barcelona, la Universitat de Girona i l'Institut de Recerca Històrica.

El VII Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric s'estructurarà en quatre sessions, cadascuna de les quals comptarà amb una ponència, seguida d'una selecció de comunicacions.

Ens endinsem en una panoràmica de gran abast que encarna en fets reals, en mentalitats i en idees figuratives, que el VII Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric vol delimitar a partir de diverses línies d'estudi:

- La justícia en les estructures econòmiques, polítiques i socials.
- La resposta ideològica i l'evolució de les mentalitats.
- L'impacte del judici en la vida quotidiana i els costos per a la població.
- El reflex del tema en la producció i en les manifestacions artístiques.

mestall

Redacció:

Rosa Congost, Lúcia Donat, Rosa Lluç, David Moré i Marisa Roig

Assessor lingüístic: Daniel Ferrer

Maquetació: Anna Cabañas

Per a informació i inscripcions:

Associació d'Història Rural

Pl. de Sant Josep, 1
Arxiu Històric de Girona
17004 GIRONA
Tel. 972 22 55 00

www.ddgi.cat/historiarural/

Podeu enviar-nos textos o suggeriments a: mestall@hotmail.com

Periodicitat: semestral.

Impressió: Palahí Arts Gràfiques

ISSN: 2462-5353

Dipòsit legal: GI-731-1999